

Przejmowanie symboli i odwracanie znaczeń

Czym jest symbol?

„Symbol” jest pojęciem kluczowym dla każdej kultury i oznacza środek stylistyczny o jednym znaczeniu dosłownym i wielu znaczeniach ukrytych. Znaczenie ukryte symboli może się różnić w zależności od tego, w jakich kulturach występują. Ponieważ symbole wyrastają ze zbiorowej podświadomości, nie można ich sobie stwarzać samodzielnie i dowolnie, możemy jedynie je interpretować. Nie muszą mieć formy obrazu, mogą przybierać rozmaite formy: jako symboliczne myśli i uczucia, działania i sytuacje¹. Pojęciem pokrewnym do symbolu jest alegoria, która jednak różni się tym, że może być odczytana tylko w sposób jednoznaczny. Przykładem symbolu jest *ichthys* – znak przedstawiający rybę (znaczenie dosłowne) będący symbolem pierwszych chrześcijan (znaczenie ukryte).

Zastosowanie symboli w propagandzie

Symbole znalazły szerokie zastosowanie w propagandzie wszelkich masowych ruchów społecznych z bardzo prostego powodu: logiczne wywody polityków odbiorcy szybko zapominają, a tym, co pozostaje, są emocje i symbole. Skuteczniej jest wypełniać nową treścią i naginać do własnych celów już istniejący, spopularyzowany symbol, niż tworzyć nowy od podstaw².

Przykładów historycznych takich działań dostarczył powstały w Niemczech ruch narodowosocjalistyczny (nazistowski), który opierał się niemal wyłącznie na przejętej symbolice, wypełnionej jednak nowym znaczeniem. Naziści wykorzystali hymn republikańskich Niemiec („Pieśń Niemców”) i stojącą za nim ideę zjednoczonej i silnej ojczyzny, ale dokleili do niego „Pieśń Horsta Wessela”, będącą hymnem własnej partii. Podobnie postąpili na polu kolorystyki: flagę nazistowską tworzyły trzy barwy zapożyczone od flagi Cesarstwa Niemieckiego: czerwień, biel i czerń. To jasne odwołanie do chwalebnej i dumnej przeszłości narodu. Naziści chętnie wykorzystywali również symbolikę antyczną, czego przykładem jest wpleciony w godło III Rzeszy symbol orła z rozpostartymi skrzydłami, będący niegdyś częścią godła starożytnego Rzymu. Najbardziej znanym symbolem narodowego socjalizmu była (i wciąż jest) swastyka, która również została przejęta, tym razem z symboliki hinduskiej. W niemal wszystkich kulturach przedchrześcijańskich oznaczała pomyślność, zaś dla ruchu nazistowskiego stała się symbolem zwycięstwa rasy aryjskiej. Naziści obrócili swastykę o 45 stopni, co pozwalało dostrzec w niej dwie litery „S” – inicjał socjalizmu. To kolejne znaczenie wtłoczone w swastykę³.

Podkreślmy, że przejęcie swastyki przez nazistów okazało się na tyle silne, że współcześnie nikt już nie traktuje jej jako symbolu pomyślności. Dzisiaj powszechnie kojarzy się z Hitlerem oraz ludobójstwem Żydów, Romów i Słowian (w tym Polaków).

¹ Walczak A., *O symbolu w kulturze i jego rozumieniu*, „Kultura i Wychowanie”, nr 1, Łódź: Wydawnictwo AHE, 2011, s. 87-101.

² Plebaniak P., *36 forteli. Chińska sztuka podstępów, układania planów i skutecznego działania*, Poznań: Zysk i S-ka, 2019, s. 388-390.

³ Plebaniak P., *Ibidem*, s. 387-396.

Strategia sytuacjonistów – przechwytywanie

Okresem szczególnym dla rozwoju taktyki przejmowania symboli są lata 50. i 60. XX wieku. Wówczas doszło do połączenia kilku awangardowych środowisk artystycznych: Międzynarodówki Letrystycznej, Londyńskiego Komitetu Psychogeograficznego oraz Międzynarodowego Ruchu na rzecz Bauhausu Wyobraźni. Z nich powstała Międzynarodówka Sytuacjonistów, której aktywiści byli za razem rewolucjonistami, artystami awangardowymi i teoretykami politycznymi. Łączyli aktywność na polu sztuki z działalnością wywrotową, a ich poglądy tworzyła mieszanka marksizmu i anarchizmu, ale także dziedzictwo artystycznych awangard, zwłaszcza ruchu dadaistów oraz surrealistów. Ich „rewolucyjny projekt w kulturze” polegał przede wszystkim na wynajdywaniu nowych form aktywności w sztuce i życiu codziennym oraz na zwalczaniu kultury mieszczańskiej⁴.

Środkiem służącym urzeczywistnieniu powyższych celów miało być m.in. „przechwytywanie” – przekształcanie znaczeń wszystkiego (zwłaszcza symboli), co służy władzy i panującemu systemowi. Przechwycenie polega na wywróceniu znaczenia każdego przechwytywanego elementu, co może nawet prowadzić do zatarcia pierwotnego znaczenia oraz nabrania przez niego zupełnie innego sensu. Najczęściej stosowaną przez sytuacjonistów metodą przechwycenia było umieszczanie danych symboli w nietypowym kontekście, co wypaczało ich pierwotny sens. Popularną metodą było również wprowadzanie drobnych modyfikacji w przechwytywanym elemencie w taki sposób, że uzyskany efekt wciąż kojarzył się z pierwotnym elementem, ale posiadał zupełnie inny sens. Podkreślmy, że sytuacjoniści uważali się za najbardziej konsekwentną grupę rewolucyjną, a przechwytywanie w ich wykonaniu nie było jedynie twórczą zabawą, ale rewolucyjnym aktem, ponieważ wykorzystywało symbole kapitalizmu lub ich fragmenty do tworzenia kompozycji wypaczających kulturowe kody i posiadających wywrotowy charakter⁵. Guy Debord, jeden z liderów sytuacjonistów, zdefiniował przechwytywanie jako przeciwieństwo cytowania – jest posługiwaniem się wyrażeniami autora i usunięciem z nich „idei błędnej, na jej miejsce wprowadzając słuszną”⁶. Przykładem tego rodzaju przechwycenia jest wznoszone przez sytuacjonistów hasło „Cała władza w ręce wyobraźni!”, będące przeróbką leninowskiego: „Cała władza w ręce rad!”.

Przechwycenie a antykapitalizm

Według sytuacjonistów przechwycenie jest przeciwieństwem rekuperacji – procesu, w którym radykalne, wywrotowe idee są modyfikowane i „utowarowiane” przez media w systemie kapitalistycznym w taki sposób, aby pozbawić je rewolucyjnego potencjału. Sytuacjonistów od innych ruchów marksistowskich odróżniały przede wszystkim argumenty stosowane przez nich do krytyki kapitalizmu. Międzynarodówka Sytuacjonistów analizowała kapitalizm z punktu widzenia codziennego życia, dostrzegając w tym systemie źródło degradacji ludzkiej egzystencji i wypełniania jej życiem pozornym, czyli pseudorozrywkami, jak np. kontemplowaniem życia celebrytów za pośrednictwem mediów czy konsumpcją zbędnych dóbr⁷.

⁴ Debord G., *Raport o konstruowaniu sytuacji, warunkach organizacyjnych i planowanych działaniach międzynarodowego ruchu sytuacjonistycznego* [w:] *Przewodnik dla dryfujących. Antologia sytuacjonistycznych tekstów o mieście*, Warszawa: Fundacja Nowej Kultury Bęc Zmiana, 2015, s. 152-180.

⁵ Vaneigem R., *Rewolucja życia codziennego*, Gdańsk: słowo/obraz terytoria, 2004, s. 256-264.

⁶ Debord G., *Spoleczeństwo spektaklu oraz Rozważania o społeczeństwie spektaklu*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 2006, s. 137-138.

⁷ *Ibidem*, s. 56, 60-61.

Jednak głównym złem według sytuacjonistów była kapitalistyczna praca: „W jaki sposób iskra człowieczeństwa (...) mogłaby się nadal tlić w istocie wywlekanej codziennie z łóżka o szóstej rano, wytrzęsionej w podmiejskich pociągach, ogłuszonej hałasem maszyn, wypranej i odwirowanej do sucha przez nieludzkie tempo pracy i bezsensowną działalność, wymaglowanej kontrolami statystycznymi i wyrzucanej pod koniec dnia do dworcowych poczekalni”⁸. Kapitalizm zagospodarował ludzki czas; zadaniem sytuacjonistów było ten czas przechwycić. Zaznaczmy, że sytuacjoniści w swoim przechwytywaniu nie ograniczali się do sfery języka czy obrazów. W planach mieli nawet przechwycenie przestrzeni miejskiej, zwłaszcza budowli symbolicznych. Postulowali, aby katedry przekształcić np. w lunaparki lub kina.

Przechwytywanie współcześnie

Chociaż sytuacjoniści opracowali bardzo wyrafinowaną interpretację ówczesnego życia społecznego, ich najbardziej trwałym dokonaniem okazała się taktyka przechwytywania – współcześnie nazywamy ją zwykle subwersją. Do praktyk subwersyjnych należy m.in. zakłócanie (np. przez przekręcanie treści) sloganów reklamowych i kampanii marketingowych⁹. Tego typu działania otrzymały miano „subvertisingu” („subvert” – obalić + „advertising” – reklama), który polega na takiej ingerencji w reklamę, aby poprzez przeróbki podważyć jej pierwotny przekaz i go ośmieszyć, pokazać niemoralne aspekty działalności danej firmy lub unaocznic manipulacje wykorzystane w reklamie. Popularnym przykładem subvertisingu tego typu są przeróbki reklam sieci H&M. Do billboardów przedstawiających szczupłe modelki został doklejony panel z oknem do edycji obrazów z programu Photoshop, co miało zasugerować, że zdjęcia z reklamy zostały upiększone przy pomocy programu graficznego¹⁰.

Przechwycenie przy użyciu tęczy

Pewne przejawy przechwytywania są widoczne także w działaniach lewicujących aktywistów z Polski, choć niekoniecznie można uznać je za efekt świadomego nawiązywania do stworzonej przez sytuacjonistów taktyki. Za przykład przechwycenia symbolu niech posłuży incydent, jaki miał miejsce w nocy z 26 na 27 kwietnia 2019 roku w pobliżu kościoła św. Dominika w Płocku, gdzie aktywistki rozmieszczały naklejki z wizerunkiem Matki Bożej Częstochowskiej przerobionym w taki sposób, że postaci Maryi i Jezusa otoczone były aureolami w tęcowych barwach¹¹. Powstała w ten sposób tzw. Matka Boża Równościowa szybko stała się symbolem aktywistów LGBT działających w Polsce.

Interesującym przykładem przechwycenia symbolu była także tzw. tęcowa msza, którą na Paradzie Równości 2019 odprawił aktywista Szymon Niemiec. „Msza” przypominała nabożeństwo katolickie, a sam prowadzący ubrany był w ornat z pasami w kolorach tęczy, a obok niego stał mężczyzna w durszlaku na głowie. Sam aktywista bronił się, twierdząc, że „msza” była

⁸ Vaneigem, *Op. cit.*, s. 46.

⁹ Iwasiński Ł., *Spektakl jako narzędzie alienacji: sytuacjoniści i ich dziedzictwo*, „Miscellanea Anthropologica et Sociologica”, 16/1, Gdańsk: Wydawnictwo UG, s. 106-121.

¹⁰ Finkielsztejn M., *Miasto w oczach ludzi. Wizualność współczesnej ikonosfery miejskiej*, Poznań: Wydawnictwo Nauk Społecznych i Humanistycznych UAM, 2015, s. 21-30.

¹¹ Gmiterek-Zabłocka A., *Jest kolejny wyrok ws. tęcowej Matki Boskiej. Aktywistki uniewinnione*, tokfm.pl, 12.01.2022, dostęp online: <https://www.tokfm.pl/Tokfm/7,103085,27995175,jest-kolejny-wyrok-ws-tecowej-matki-boskiej-aktywistki-uniewinnione.html>.

nabożeństwem ekumenicznym, które można było pomylić z mszą rzymskokatolicką¹².

¹² Winogrodzki K., *Odprawił „tęczową mszę” na Paradzie Równości. Szymon Niemiec usłyszał zarzut obrazy uczuć religijnych*, wp.pl, 28.10.2019, dostęp online: <https://wiadomosci.wp.pl/odprawil-teczowa-msze-na-paradzie-rownosci-szymon-niemiec-uslyszal-zarzut-obrazy-uczuc-religijnych-6440095347758721a>.